

Валентина Гончарук

(Умань, Україна),

Віталій Гончарук

(Умань, Україна)

**ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-
ФІЛОЛОГІВ ДО УКРАЇНОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ**

В умовах глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбуваються суттєві перетворення в освіті, зміна парадигми людського прогресу, основними ознаками якого стають інтелектуальний розвиток особистості, високий рівень її самоосвіти та переконання в необхідності проведення активної пошуково-дослідницької діяльності.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні наголошується на необхідності формування інтелектуального потенціалу держави. Відтак важливим завданням освіти є зростання рівня ефективності форм організації навчально-виховного процесу, орієнтованих на проведення пошуково-дослідницької діяльності учнівської молоді. Чільне місце серед них посідає українознавча експедиційна робота, під час якої створюються сприятливі умови для розвитку пошуково-дослідницьких здібностей учнів [5].

Одним із принципів Державної національної програми «Освіта: Україна ХХІ століття» є національна спрямованість освіти, яка полягає в її органічному поєднанні з національною історією і традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу [2].

Нова концепція освіти, сучасні вимоги до викладання гуманітарних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах акцентують увагу педагогічних ВНЗ на проблемі виховання духовно багатой, культуромовної

особистості студентської молоді, формування етно-, соціокультурної, методичної компетенції у майбутніх учителів-словесників.

У контексті гуманістичної парадигми освіти значної актуальності стали набувати педагогічні технології розвитку пізнавально-наукових якостей особистості, однією з яких є дослідницька. Її дидактичним завданням вважається забезпечення освітньої підготовки студентів і цілеспрямоване формування їхніх пошуково-дослідницьких умінь і навичок шляхом становлення досвіду дослідницької роботи в умовах систематизованих (за періодами навчання і за навчальними предметами) навчальних досліджень з урахуванням їх комплексного впливу на виховання студентів. Основою дослідницької технології є пошуково-дослідницька діяльність студентів, яка найкраще здійснюється у процесі експедиційної українознавчої роботи.

Підготовка вчителя до навчання і виховання учнів – одне з центральних питань педагогічної науки. Дослідження цього питання в Україні започаткували О. Г. Лотоцький, С. Ф. Русова, С. П. Черкасенко, Я. Ф. Чепіга, а також Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський. Проблему підготовки студентів до народо- (україно-)знавчої роботи та їх виховання в процесі такої діяльності досліджували П. Р. Ігнатенко, В. А. Денисенко, Т. М. Котик, Н. Є. Кравцова, Т. І. Люріна, М. О. Семенова, О. М. Семенов, З. О. Сергійчук, Н. П. Сивачук, Р. П. Скульський, Н. М. Соломко, М. Г. Стельмахович, М. Л. Струнка, Ю. Г. Підборська, Л. С. Плетеницька, Г. В. Шах.

У світлі викладених вступних зауваг видається актуальною постановка питання про вироблення педагогічної моделі підготовки майбутнього вчителя-словесника та українознавця.

Мета статті – охарактеризувати основні компоненти готовності студентів-філологів до українознавчої експедиційної діяльності та розробити методичні рекомендації щодо їх формування у студентів вищого навчального педагогічного закладу.

Висока результативність роботи вчителя-словесника та українознавця в значній мірі залежить від рівня його підготовки у вищому навчальному

педагогічному закладі.

Аналіз соціального замовлення суспільства дає підстави вважати, що реформу школи може здійснити тільки той учитель, який має стійкі духовні та професійні позиції. Мета роботи педагогічного навчального закладу – закласти фундамент майбутньої професійної діяльності. Найбільш істотним показником професійної спрямованості вчителя є усвідомлення ним своєї діяльності як неперервного процесу вирішення педагогічних завдань із метою розвитку особистості учня. Під час вивчення педагогічних дисциплін, дисциплін українознавчого циклу ми приділяємо увагу формуванню педагогічного мислення. Головне в педагогічній роботі – раціональна й ефективна організація діяльності учнів із метою оптимального навчання, виховання та розвитку їх особистості. Особливості мислення також багато в чому залежать від загальної стратегії педагогічної роботи, її «надзавдання», яке полягає в тому, щоб залучивши учня до діяльності й спілкування, зробити його суб'єктом цієї діяльності [1, с. 39].

До професійних знань, отриманих під час навчання, приєднується особистий досвід учителя, яким він керується в конкретній навчально-виховній ситуації. «Практичному розуму» вчителя притаманні професійна інтуїція та індуктивне мислення, які допомагають йому спиратися на загальні закони в процесі вирішення окремого завдання. П. М. Теплов підкреслював, що «інтелект у людини єдиний і єдині механізми мислення, але різні форми розумової діяльності, оскільки різні завдання, що стоять у тому й іншому випадках перед розумом людини» [6, с. 224]. Професійне мислення вчителя – явище багаторівневе та варіативне, тому що в ньому відображаються етичні настанови, суспільно-політичні, психолого-педагогічні та професійно-особистісні риси, способи розумових і практичних дій.

Найважливішою рисою педагогічного мислення є осмислення учителем кожної навчально-виховної ситуації, оперативний вибір і реалізація оптимального варіанта її вирішення. Тому поряд із такими ознаками, як цілеспрямованість, рішучість, науковість, діалектичність, логічність особливу

роль у розв'язанні педагогом розумових завдань відіграє творчий характер професійного мислення. На це вказував К. Д. Ушинський, підкреслюючи, що педагогічна діяльність – один із видів мистецтва, яке потребує від учителя високорозвиненого творчого мислення [7, с. 181].

Необхідно зауважити, що поняття «педагогічне мислення» відображає не тільки особливості розумової діяльності вчителя, але й професійну специфіку його сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, а також особливості його емоційно-вольової сфери. Рівень сформованості педагогічного мислення дає змогу схарактеризувати ступінь підготовленості вчителя до навчально-виховної роботи [1, с. 39].

Вирішення професійних завдань, що мають зазвичай цілісний, різнобічний, комплексний характер, вимагає від педагога вміння інтегрувати знання, здобуті під час вивчення різних наук. У системі категорій, що регулюють вирішення педагогічних завдань як основних розумових одиниць професійного мислення вчителя, виділяють такі рівні:

1. Провідні ідеї, що визначають загальну спрямованість діяльності вчителя, мають стати його особистими педагогічними переконаннями, підвалинами його педагогічного кредо.

2. Розробка конструктивно-методичних схем, які конкретизують загальні ідеї та принципи (конструювання системи уроків з метою вирішення завдань навчання, виховання та розвитку учнів).

3. Сукупність прийомів педагогічної діяльності під час вирішення оперативних навчально-виховних завдань [3, с. 27–28].

Особистісний підхід до підготовки вчителя у виші передбачає не тільки орієнтацію майбутнього спеціаліста на вирішення завдань розвитку особистості учня, але й формування в студентів глибокого інтересу до саморозвитку, самоосвіти та самовиховання, вироблення в них потреби в педагогічній рефлексії. Модернізація змісту педагогічної підготовки потребує активних методів навчання, що розвивають творчий потенціал майбутнього вчителя й формують у нього стійкі вміння самостійної роботи. До активних

методів ми зараховуємо лекції-діалоги, семінари-конференції, ділові ігри, навчальні дискусії. Найбільш ефективна форма діалогу з викладачем – навчально-педагогічне завдання: майбутні вчителі оволодівають уміннями синтезувати теоретичні знання та практичні навички.

Навчально-педагогічне завдання – це проблемна ситуація, яка створюється під час аудиторної та позааудиторної роботи в університеті. У процесі її вирішення студент навчається узгоджувати дії педагога та вихованців, щоб визначити оптимальні шляхи навчання і розвитку особистості учня або колективу школярів. Мета навчально-педагогічного завдання – зміна позиції самого суб'єкта, тобто майбутнього вчителя, озброєння його відповідними способами розумових і практичних дій [1, с. 40].

Сформованість усіх вищезазначених умінь студентів забезпечить його якісну педагогічну підготовку. Наше завдання – підготувати майбутніх учителів-словесників до українознавчої експедиційної роботи з учнями.

Принагідно треба зазначити, що складовими підготовки вчителя до професійної діяльності є (за О. Г. Морозом): психологічна готовність, формування світогляду, загальної культури, розвиток педагогічних здібностей, професійно-педагогічна спрямованість особи вчителя [4]. Головним показником підготовки вчителя є його готовність як стан бути готовим до чогонебудь, до конкретної діяльності, бажання приступити до виконання певної соціальної ролі. Готовність учителя-словесника до українознавчої експедиційної роботи – це інтегративна якість, що містить у собі оптимальну суму знань із українознавства, дисциплін українознавчого циклу, потреби, мотиви, бажання, необхідну кількість практичних умінь та навичок здійснювати збирацьку і дослідницьку діяльність, психологічну установку на досягнення мети в її організації та проведенні.

На основі численної літератури з проблеми готовності можна виділити такі її складові:

- 1) знання, обізнаність, уявлення, розуміння (пізнавальний компонент);
- 2) потреби, ставлення, установки, інтереси, мотиви, цілі, схильність

(емоційно-вольовий компонент);

3) уміння, навички, досвід, захопленість, прагнення, активність, ініціатива (практично-дійовий компонент).

Психологічна готовність – це особистісна властивість людини. Водночас вона є соціальним явищем, оскільки її формування залежить від самого процесу підготовки (системи навчання і виховання у вищому навчальному педагогічному закладі), від засобів масової інформації, суспільних відносин.

Для успішного формування готовності необхідно знати і враховувати (моделювати) особливості того виду діяльності, до якого здійснюється підготовка, зберігати й підтримувати настроєність на майбутню роботу в певній відповідності з характером і складністю її завдань.

Ми виділили 3 основні компоненти готовності студентів-філологів до українознавчої роботи з учнями: пізнавальний, емоційно-вольовий і практично-дійовий.

1. Пізнавальний компонент готовності передбачає засвоєння студентами певної суми знань з фольклору України, народознавства, етнографії, етнології, націології, сучасної української літературної мови, української культури, історії української літератури, літературного краєзнавства, історичного краєзнавства та історії рідного краю, українського дитинознавства, основ християнської етики, методики викладання народознавства; опрацювання наукової, науково-методичної літератури з питань українознавчої роботи та впровадження такої роботи в навчально-виховний процес школи.

2. Емоційно-вольовий компонент готовності надає всьому процесу професійної та українознавчої підготовки усвідомленого характеру, формує у студентів педагогічну захопленість, яка стимулює професійну підготовку майбутнього вчителя, орієнтує на оволодіння українознавством, методикою організації та проведення українознавчої роботи з учнями.

3. Практично-дійовий компонент передбачає набуття і вдосконалення вмій та навичок, зокрема:

– аналізувати літературу з фольклору України, українознавства,

української мови, української літератури, етнографії, етнології, націології, методики народознавства;

– здійснювати фольклорні, діалектологічні, етнографічні, етнопедагогічні дослідження;

– вивчати, творчо опрацьовувати та втілювати в життя кращий педагогічний досвід учителів-філологів і українознавців;

– оволодіти хоча б одним видом народного декоративно-прикладного мистецтва;

– виконувати народні пісні, танці, грати на народних інструментах;

– розвивати творчу активність, ініціативу учнів засобами українознавства;

– керувати гуртками українознавчого спрямування;

– створювати українознавчі шкільні кабінети, музеї;

– проводити українознавчі свята, концерти з використанням фольклорно-етнографічного матеріалу свого регіону;

– організовувати етнографічні виставки.

Сформованість усіх трьох компонентів готовності буде свідчити про високий рівень готовності майбутніх учителів до українознавчої роботи.

Нами розроблено модель підготовки майбутнього вчителя-словесника на засадах українознавства, яка включала п'ять етапів, на кожному з яких студенти, отримавши необхідний обсяг знань зі спеціальних, психолого-педагогічних, методичних і загальнокультурних дисциплін та спецкурсів, проходили певний вид практики (фольклорна, етнографічна, діалектологічна) і здійснювали українознавчу збирацько-дослідницьку роботу. Під час експерименту в кожному компоненті готовності (пізнавальний, емоційно-вольовий, практично-дійовий) ми взяли по одній складовій – знання, мотиви та вміння й розглянули їх розвиток послідовно на всіх етапах дослідження.

Пізнавальний компонент готовності вчителя-словесника на засадах українознавства здійснюється у процесі ґрунтовного вивчення мовознавчих і літературознавчих дисциплін, а також дисциплін українознавчого циклу

(фольклор України, українська міфологія, етнографія України, етнологія, націологія, українське дитинознавство, методика викладання народознавства, українська вишивка). Навчальна діяльність студентів проходить у формі лекцій, семінарів, тренінгів, практичних занять, екскурсій, експедиційних досліджень, фольклорних та етнографічних практик, зустрічей з відомими етнографами, фольклористами, народними майстрами, респондентами, відвідування виставок, театралізованих українознавчих заходів. На них студенти знайомляться з самобутніми формами втілення етнічного світогляду, своєрідним традиційно культурним комплексом і оригінальним типом національного світобачення. Майбутні вчителі опановують мовні традиції українського народу, серед яких виділяємо етикетні, ритуального мовлення, традиції раціонального користування словом, антропонімічні, говіркові. Такі традиції несуть у собі історичну, пізнавальну, естетичну цінність і є джерелом збагачення літературної мови. Мовні традиції українців виховують пошану до думки іншої людини, правильність, ясність, точність, виразність мовлення, тобто виступають риторичними засобами мовлення.

На формування емоційно-вольового та практично-дійового компонентів готовності впливали зустрічі студентів із відомими майстрами нашого регіону, активна пошукова робота та збирання етнографічних матеріалів. В українознавчих експедиціях до сіл Уманського і сусідніх районів студенти під керівництвом викладачів досліджують локально-територіальні особливості мови, фольклору, традиційно-побутової культури, календарної, сімейної обрядовості, народного мистецтва історичної Уманщини. Безпосереднє знайомство студентів з народною творчістю, спостереження за її «живим» побутуванням сприяє вихованню їхньої національної гордості й патріотизму, розвитку усного та писемного мовлення, удосконаленню їх вміння спілкуватися з людьми різного віку, що знадобиться їм у майбутній професійній діяльності в сільській місцевості.

На останньому етапі професійної підготовки (державна педагогічна практика) під час проведення уроків, виховних заходів студенти

використовують весь арсенал своїх знань та поповнюють їх із додаткових джерел (пізнавальний компонент готовності), отримують задоволення від живого спілкування з учнями, розвивають своє усне мовлення та свою емоційну культуру, збагачують активний словниковий запас, проявляють свої вольові якості (емоційно-вольовий компонент готовності), оволодівають вміннями та навичками проводити уроки, позакласну навчально-виховну роботу українознавчого спрямування (практично-дійовий компонент готовності).

Отже, ми переконані, що підготовлені за такою моделлю вчителі-словесники активно проводитимуть українознавчу експедиційну роботу, в процесі якої будуть виховувати національно свідомих молодих людей, справжніх патріотів, гідних українців, адже без виховання любові до рідного слова неможливе й виховання патріотичних і громадянських якостей. Експериментом підтверджується, що така організація навчально-виховної діяльності студентів-філологів створює сприятливі умови, де кожен студент має можливість прилучитися до невичерпної скарбниці народної мудрості нашого регіону, пізнати глибинні корені нашої духовності, усвідомити себе носієм і активним продовжувачем народних традицій культури спілкування, пропагандистом фольклорно-етнографічних надбань рідного краю. У нашій моделі професійної підготовки спільні зусилля викладачів спрямовуються на те, щоб українське слово, разом зі своїм національним колоритом, регіональними барвистими відтінками, стало активним надбанням духовного світу особистості майбутнього вчителя-словесника й влилося в його душу відчуттям краси, поетичності, мелодійності та мальовничості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Буряк В. Формування педагогічного мислення / В. Буряк // Рідна школа. – 2003. – № 9. – С. 38–40.

2. Державна національна програма «Освіта: Україна ХХІ століття». – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
3. Кулюткин Ю. Н. Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя / Ю. Н. Кулюткин // Вопросы психологии. – 1986. – № 2. – С. 26–29.
4. Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя : навч пос. / О. Г. Мороз. – К. : КДП, 1980. – 95 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта України. – 2001. – 11–18 липня.
6. Теплов П. М. Избранные труды : В 2-х т. / П. М. Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 223–227.
7. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. – К., 1983. – Т. 1. – 270 с.

Відомості про автора

- 1) Гончарук Валентина Анатоліївна;
- 2) кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання;
- 3) Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини;
- 4) кафедра української літератури, українознавства та методик їх навчання, доцент;
- 5) 0674735807;
- 6) narodoznavec@mail.ru
- 7) потрібен сертифікат учасника конференції.

Відомості про автора

- 1) Гончарук Віталій Володимирович;
- 2) немає;
- 3) Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України;
- 4) відділ репродуктивної біології та впровадження рослин, інженер I категорії;
- 5) 0969297154;
- 6) narodoznavec@mail.ru
- 7) потрібен сертифікат учасника конференції.